

ját, a királyra bízva a szegények támogatóását. Az egyházat is a király kardjának kell megvédenie. Lovagi etika ekkor még nincs, hadseregekkel csak a fejedelmek rendelkeznek.

A IX—X. századi egyházi források a „miles” szóval általában a szerzetest jelölik, a harcost inkább *bellator*-nak, *pugnator*-nak, *vir bellicosus*-nak, *agonista*-nak nevezik. De ezek az elnevezések is inkább a harcosok vezetőire vonatkoznak, elsősorban a fejedelmekre.

A királyi (és hercegi) hatalom lehenyatlása után Aquitániában alakítja ki az egyház az örökös kisháborúk ellen a Treuga Dei mozgalmat. Ez korlátozza a harcosok tevékenységét, s közelebb hozza egymáshoz a nagyurakat és szegényebb mileseket. Mindkettőjüket egyre gyakrabban nevezik lovagoknak. A XI. század elején az új politikai erőcentrumok a kasztellániák.

A királyi hatalom lehenyatlása után a „potentes”, a „minores principes”, a „principes militum” hatalma és terrorja következik. Soraik közül igyekszik az

egyház új védelmezőket nyerni. Ha ez nem sikerül, a fegyvertelen népet, az „inermes”-t igyekszik felfegyverezni, beleértve a papokat is. Ez idegenszerű, majdnem „forradalmi” és elvetélt kísérletnek bizonyul.

A „milites” ideológiai elismerése még 1030 táján sem nagyon érezhető. Szent Ágoston óta a kereszténység ismeri az igazságos háború fogalmát, de a „miles”-en még sokáig marad némi árnyék, mert vért ont, ha igazságos ügyért is.

A „miles”-ek nagyméretű erkölcsi felemelkedése akkor következik be, mikor a pápák harcba keverednek szomszédokkal, lendületet nyernek a spanyol visszafoglaló háborúk, s elindulnak a keresztesháborúk.

Mint látjuk, *J. Flori* fejtegetései elsősorban eszmetörténeti jellegűek. Sok fontosat meg tudhatunk belőlük a lovagság kialakulásáról és kíváncsian várjuk készülő újabb kötetét, a jelen kötet folytatását.

Borosy András

BOLLA ILONA

## A JOGILAG EGYSÉGES JOBBÁGYOSZTÁLY KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat 100.

(Akadémiai K., Budapest, 1983. 294 o.)

Bolla Ilona monográfiája — amelynek megjelenését a szerző sajnos nem érthette meg — az akadémiai könyvkiadásban szokásos késéssel látott napvilágot. „Az egyházi, királyi és magánúri birtok szolgáltató népeinek útja a jogilag egységes jobbágyországba” címmel kandidátusi értekezésként már 1974-ben elkészült. Azóta új eredményei és szempontjai a témával foglalkozó nem egy történeti munkát gazdagítottak.

A hazai feudalizmus első századainak rétegződése, átalakulása a történeti szakirodalomban sok bizonytalanságra adott okot és számos vitát indított el. Köztudomású, hogy az egyházi írástudók tevékenysége nyomán a társadalmi állapotot jelölő latin terminológia alapvetően átvételekből — a karoling-kori világi és a korabeli nyugati egyházi gyakorlatból — tevődött össze. Ez azonban csak a kezdet volt, hiszen a 11. és 14. század közötti időszakban a kategóriákat jelentő elnevezések tartalma differenciálódott,

miként a liber és a libertas kifejezések jogi háttere is. A kor rendkívül rétegzett és relativizált szabadság szemléletének megközelítésére és rendszerezésére a szerző a közszabadság fogalom fejlődésének és tartalomváltásainak vizsgálatára alapján vállalkozik, meggyőző európai kitekintéssel.

A könyv első fejezete azt vizsgálja, hogy a XI. században különféle függési viszonyokba kényszerített szolgáltató és katonáskodó rétegek mellett a régi társadalmi rend közszabad elemei milyen mértékben maradtak meg, illetve paraszti részük hogyan tagolódott be az úri szolgáltató népek közé. Elemzi a liber és libertas fogalmak alakulását Szent István korától a XIV. századig az archaikus szabadságfogalom továbbfejlődését a későbbi parasztszabadság és nemesi szabadság irányába. E fogalmak fejlődésének vázlata nem azonos egyik társadalmi osztály történetével sem, hanem a jogilag egységessé váló parasztság és ne-

messég rétegeinek és joguk összetevőinek előzményeit ismerteti meg.

Így például jelentős jogtörténeti megfigyeléseket tesz az István-kori törvények kézirat-hagyományára alapján. A legkorábbi kézirat őrizte meg a tanúbizonyossággal való ünnepélyes felszabadítás aktusát. A nyugaton főleg a VII—IX. században jellemző gyakorlat Magyarországon ekkor korszerű volt, megfelelt az itt szokásos egyféle teljes szabadság adás szokásának. A későbbi kódexek az eredeti értelmét veszített „libertus” szolgáltszabadtásra vonatkozó artikulust elhagyták, a kifejezés előfordulásait elváltakoztatták.

A kötet további két fejezete az alvetett osztály rétegeinek — servus, libertinus, liber — fejlődését a különféle birtoktípusok — királyi, egyházi, világi — keretében mutatja be. A szakirodalom által viszonylag mellőzött világi birtok tárgyalása külön hangsúlyt kap (második fejezet). Ezt az indokolja, hogy a világi birtoktípusnak — a korábbi archaikus jegyek megőrzése mellett is kimutatható — mobilitása, hagyományokhoz kevésbé kötött volta miatt a jogilag egységes jobbágysztyálya a világi birtok vezetésével formálódott ki. A sokféle liber csoportot a XIII. században új, nagyobb kategóriák váltották fel. A fejlődés az egységes jobbágyparasztsággal párhuzamosan kialakuló országos nemesiség társadalmi és jogi egységesülésével zárult. A XIV. század végére végleg eltűnik az eredeti servus és liber állapot, mert ebben az időszakban hordozói már az ignobilisek osztályához tartoznak. A régi közszabadság egyes jogi elemei a servus állapot kötöttségeinek egy részével a paraszti jogban olvadtak össze.

A Bolla Iona tanulmányában jelzett problémakörökhöz eddigi hadtörténetírásunk sok szállal kapcsolódott, mivel a tárgyalt korszakban számos lényeges változás játszódott le: Könyves Kálmán reformja, a páncélos, lovagi fegyverzetű lovasság jelentőségének megnövekedése, a királyi birtokok bomlásával és a serviens réteg kialakulásával a királyi vár-birtokra alapozódott hadseregvezet gyökeres átalakulása. Ezekről a változásokról már korábban készültek tanulmányok pl. Váczy Péter és Mályusz Elemér tollából (A királyi serviensek és a patrimonialis királyság. = Századok 61—62., 1927—28; A magyar köznemesség kialakulása. = Századok 1942). Az újabb szakirodalom szintén foglalkozik e nagy társadalmi átalakulás kérdéseivel, a várjobbágokra támaszkodó hadseregvezetés felbomlásával (pl. Molnár József: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. = Hadtörténelmi

Közlemények (HK) 6., 1959; Borosy András: Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. = HK 30., 1983.).

A kötet a korábbi hadtörténeti munkáknál többet foglalkozik I. Kálmán hadszerkezeti reformjával, a szegényebb közszabados hadkötelezettségének szabályozásával. A szerző ezzel hozza kapcsolatba a Freisingi Ottó által megőrzött kollektív hadszerkezeti formát, amire Anonymus „rustici” kifejezése is utalhat. A földvagon nélküli közszabados számának növekedése miatt a független közszabados vagyoni és társadalmi polarizálódását Kálmán intézkedése a dénáradót fizetők körének szűkítésével sem odázhatta el. Közülük majd a XIII. század elején a katonáskodáshoz elegendő vagyonnal rendelkezők „servientes regis” néven kezdtek elkülönülni.

A királyi birtok népeinek útját elemezve a várjobbágyság sorsáról összefüggő képet alkothatunk. A várjobbágyság jogi helyzete a közszabadoságtól eltérő gyökerű, viszonylagos libertással jellemezhető (királyi szabadjai, „Königsfrei”). Ez — életmódjuktól, társadalmi helyzetüktől függetlenül — megkülönböztette őket a királyi serviensektől. Végeredményben a jobbágyság földjeivel a király tulajdonosi hatalmánál fogva rendelkezett. A XIII. századi nagy társadalmi átértékelődés ellenére a várjobbágyság szerepe még a század második felében is jelentős maradt. Mindenekelőtt azért, mert a nemesi vármegyarendszer még nem épült ki teljesen és ahol tovább működött, ott a régi királyi szervezeten belül a várjobbágyság megőrizte régi szerepét.

A nemesi osztályba a királyi birtokszervezet jobbágjai egy részének sikerült csak bejutnia, bár legnagyobb számban éppen a várjobbágyságnak. (Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke alapján megállapítja, hogy V. István 26 nemesítő oklevele közül 17-et, Kun László 56 nemesítő oklevele közül 34-et állított ki várjobbágyság részére.) Így a várjobbágyság-elem az alulközmesség egyik fontos összetevőjévé vált. A nemességet közvetlenül nem nyert várjobbágyság familiárisként világi urakhoz csatlakozhattak, vagy szerencsés esetben nemesítés nélkül is kiválhattak a királyi birtokszervezetből. Károly Róbert idején — főként ahol a királyi birtok nem bomlott fel — a jobbágyság és a várjobbágyság régi kiváltságos helyzetüket tovább őrizhették meg. A XIV. század második felében azonban a „nobilis jobagio” elnevezés egyre inkább a nem nemesek megjelenésével vált egyenértékűvé. Az ekkor megjelenő „jobagiones castrenses” kife-

jezés már egyaránt vonatkozik a hajdani várnépekre és a paraszti sorba süllyedt várjobbágyokra. „Sorsuk alakulása érdekes példája annak az aktív visszahatásnak, amelyet a jog bizonyos körülmények közt és meghatározott körben a társadalmi életre gyakorolhat”. (254. o.)

Bolla Ilona műve olvasójának legnagyobb nyeresége, hogy nem csak egy meghatározott réteg, a várjobbágyok, vagy várnépek helyzetéről kap átfogó képet, hanem a több évszázadot bemutató ta-

nulmányban a közsabadsággal rendelkezők és az azt nem élvező rétegek fejlődésének útját együttesen követheti nyomon. A törvények és a feldolgozott hatalmas okleveles forrásanyag számos, eddig, nem, vagy félreértelmezett helye, terminusa kap meggyőző, újszerű gondolatmenettel összekapcsolt értelmezést e társadalomtörténeti szintézisben. A megjelent mű azonban nemcsak a társadalomtörténetesek, hanem a korai magyar hadtörténelem kutatói számára is fontos alapmunka.

Veszprémy László

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

### EGYÜTT VAGY KÜLÖN UTAKON Nemzet és Emlékezet

(Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 229. o.)

A tanulmány alcíme utal a kötet pontosabb tartalmára: A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez. A kötet tehát nem a Kossuth-emigráció román-kapcsolatainak történetét tárgyalja, hanem ennek történetéhez szolgáltatt a további megértést szolgáló új adatokat.

A tanulmány mottója utal a szerző szándékára, hiszen az idézetből a szerző kiemelte a: „MOSTAN PEDIG ÚJRA KELL MEGKÉZDENI EGY BIZTOS ALAPOT VETNI” tagmondatot. Hogy miben, milyen téren látja szükségét az új alap vezetésének, azt a mű tartalmi felépítése árulja el. A Kossuth-emigráció román kapcsolatai jobb megértéséhez ma is szükségesnek látja a kapcsolat román feltételeinek pontosabb megismerését. Úgy érzi, hogy a nemzeti önállóságért küzdő politikai erők nemzetközi együttműködésének lehetőségét, vagy lehetetlenségét nem a pillanatnyi történések, jelen idejű mozzanattörédekekből összeállítható diplomácia hatásmechanizmusa befolyásolja, hanem hosszú évtizedek, e vezető rétegek közötti együttműködést előkészítő, a belső társadalmi fejlődés meghatározó mozzanatai.

Szerző ezért ezúttal román szomszédaink fejlődésútjának megismerését kívánja szolgálni a mű első fejezetével. A román nemzettudat fejlődése a XIX. század második harmadában valóban olyan kulcs a román—magyar kapcsolatok megértéséhez, amelynek megismertetésére a magyar olvasóközönséggel, ré-

gen jelent meg magyar nyelvű feldolgozás.

A mű második fejezete 1863-ig foglalja közre a román—magyar kapcsolatok helyzetmegítélésének változásait. A III. fejezet az 1864. évi magyar—román kiegyezési kísérlet története. Klapka György és gr. Arthur Seherthoss tevékenységét ismerteti.

A sorozat a művelt nagyközönség érdeklődésére tart számot. Erre utal legelőször, hogy a szerkesztőség nem tette lehetővé szöveg közti jegyzetek alkalmazását. Ugyanakkor a kötet végén *Források és irodalom* címen a szerző által felhasznált igen tekintélyes számú és a kérdés tanulmányozásának mélységét érzékeltető bő irodalmat sorol fel, amely nem csupán a további levéltári kutatások lehetőségét jelöli meg, az átnézett levéltári állagok felsorolásával, hanem az egykorú és nem egykorú irodalomról és újságcikkekről is tájékoztat. Itt utal a Szerző azokra a történész kortársakra is, akiknek biztatása, tanácsa a kutató számára nélkülözhetetlen támasz.

A személyes vonatkozásokhoz tartozik a Szerző bemutatása. Borsi-Kálmán Béla az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folyó történészképzés állandó megújulási folyamatának a személyiségre visszaható új vonásait hordozza magában. Diákkori érdeklődése, akkor hátrányosnak tűnően, megoszlott a történelem és irodalomtörténet között. Irodalmi érdeklődése azonban segítette kialakítani modern történet-